

ბრამატიკული მოვლენები იმერკულში

დიალექტური მეტყველების შესწავლა ყოველთვის საშური საქმე იყო ენის სრული კორპუსის წარმოსაჩენად. ქართველი ენათმეცნიერები ძალ-ღონეს არ იშურებდნენ ამ მხრივ და ქართული სალიტერატურო ენის ყველა დიალექტის შესახებ დაიღო მონოგრაფია თითქმის ნახევარი საუკუნის წინ. უკანასკნელი ორი ათწლეულის განმავლობაში, პრიორიტეტის კვლევის სხვა მიმართულებებისათვის მინიჭების გამო, ამ მიმართულებით მუშაობა ცოტათი შენედა. ამ თვალსაზრისით ერთგვარ გამონაკლისად შეიძლება ჩაითვალოს თურქეთის ქართველთა, როგორც ისტორიული საქართველოს შემადგენლობაში შემავალი მხარეების მკვიდრთა, ისე მუჰაჯირობის დროს ძალით აყრილ და გადახვეწილ ქართველთა მეტყველების შესწავლა.

„იმერხევი შავშეთის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში მდებარეობს. იმერხევიში მიმავალი გზა მდინარე ფაფართის (მდ. იმერხევის) ღრმა ხეობას მიჰყვება ისე, რომ გზიდან მხოლოდ რამდენიმე სოფელი მოჩანს. დანარჩენი სოფლები ან ვიწრო ხეობების სიღრმეშია შემადგული, ანდა მთების მაღალ კალთებზეა გაშლილი, გზიდან არ ჩანს. იმერხევი იწყება მდ. ყვირაღას სათავეებიდან (ერთვის მდ. ფაფართს), სოფელ ყვირაღადან (თურქ. დემირქაფი//დემირყაფი) და გადაშლილია მთელი ხეობის სიგრძეზე სოფელ შერთულამდე. აქ ხეობა მთავრდება, მდ. ფაფართი უერთდება შავშეთიდან მომდინარე სათლელის წყალს, რომელიც აქედან მოყოლებული ჭოროხის ხეობამდე იწოდება შავშეთის წყლად“ (ფუტკარაძე, 1993:32).

როგორც საენათმეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, „ნებისმიერი დიალექტის წარმოქმნის საფუძველი ისტორიულია. წარმოქმნის მიზეზები კი შეიძლება სხვადასხვა იყოს: ა) საკუთრივ ენობრივი ფაქტორი - ენის შინაგანი პოტენციის ნაირგვარი გამოვლინება მისი გავრცელების ტერიტორიაზე; ბ) ეთნიკური ფაქტორი; გ) ისტორიულ-პოლიტიკური ფაქტორი“ (ჯორბენაძე, 1989:27). „იმერხევიში, მაჭახელსა და ლივანაში არსებული ქართულის ნაირსახეობათა განმსაზღვრელი ენობრივი ნიშანი ერთხვევა ეთნიკურ ნიშანს“ (ფუტკარაძე, 1993:9-10).

იმერჯეული დიალექტი დიდი ხნის განმავლობაში მხოლოდ ნ. მარის მიერ ჩაწერილი უნიკალური მასალების, ტექსტების მიხედვით იყო ცნობილი (Н. Мара, 1910), ხოლო მოგვიანებით იგი მონოგრაფიულად შეისწავლა შ. ფუტკარაძემ (შ. ფუტკარაძე, 1993).

ა. შანიძე და ა. მარტიროსოვი იმერჯეულს სამხრულ-დასავლურ დიალექტურ ჯგუფს მიაკუთვნებდნენ (Шанидзе, 1972: 828-832; მარტიროსოვი, 1972:16). ი. გიგინეიშვილის, ვ. თოფურიას, ი. ქავთარაძის აზრით, „ტერმინი იმერხეული ვიწროა და პირობითი. ფართო გაგებით, იგი წარმოადგენს ქართული ენის კილოს, რომელიც, იმერხევის გარდა, გავრცელებული უნდა ყოფილიყო კლარჯეთის დანარჩენ ნაწილში და, ალბათ, შავშეთშიც და რომელსაც შეიძლებოდა კლარჯული ან შავშურ-კლარჯული დარქმეოდა“ (ი. გიგინეიშვილი, 1961:371). შ. ძიძიგურის აზრით, „იმერხეული უნდა მიეკუთვნოს დასავლური კილოების ჯგუფს, უმთავრესად აჭარულ-გურულს“ (ძიძიგური, 1970:152). შ. ფუტკარაძე იმერჯეულის დაწვრილებითი შესწავლის შემდეგ დაასკვნის, რომ „იმერხეულზე დაკვირვებით ნათელი გახდა, რომ იგი უფრო მეტ მსგავსებას ამჟღავნებს მესხურ-ჯავახურთან და ქართლურთან, ვიდრე დასავლურ ქართულ ენობრივ სამყაროსთან. ეს ადრეც იყო შემჩნეული ჩვენი ენათმეცნიერების მიერ. ვ. თოფურიას, ივ. გიგინეიშვილის, ივ. ქავთარაძის ავტორობით შექმნილ „ქართულ დიალექტოლოგიაში“ ვკითხულობთ: „იმერხეული კილო აჭარულთან ძალიან ახლოს დგას, მაგრამ მასში შემორჩენილი ზოგი ფონეტიკური გრამატიკული მოვლენა (ბგერა ჯ) და ლექსიკური ერთეულები (პაშტა, ნეკერი...), რომლებიც დამახასიათებელია აღმოსავლური კილოებისა (ქართლურისა, კახურისა და სხვ.), ადასტურებს მასში ქართლურის ფენის არსებობას, როგორც ეს ისტორიული ცნობების თანახმად მოსალოდნელი იყო“ (ი. გიგინეიშვილი, 1961:371). ახლა, როცა ნ. მარის ჩანაწერებთან შედარებით იმერხეულის შესახებ ვრცელი მასალაა მოპოვებული და დასკვნების გამოსატანად მეტი შესაძლებლობაა შექმნილი, თამამად შეიძლება ზემოთქმულის გაზიარება. ჩვენც იმერხეულის მონაცემების გაანალიზების შედეგად დავრწმუნდით, რომ იმერხეული, ტაოს მეტყველებასთან ერთად, უფრო მეტ სიახლოვეს აჟღავნებს აღმოსავლურ ქართულ ენობრივ სამყაროსთან, ვიდრე დასავლურთან. ამიტომ ზოგიერთი ადრინდუ-

ლი მოსაზრება დღეს გადასინჯვას მოითხოვს“ (ფუტკარაძე, 1993:34-35).

ჩვენი მიზანი საველე ექსპედიციის განმავლობაში ენობრივი ვითარების შესწავლა იყო, რომლის დროსაც, ბუნებრივია, შესაძლებელი იყო მათ მეტყველებაში არსებული ზოგიერთი გრამატიკული მოვლენის აღნუსხვა.

ბრუნვის ნიშანთაგან ამჯერად ყურადღებას სახელობითი, მიცემითი, ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის ფორმანტებზე შევაჩერებთ:

სახელობით ბრუნვაში ხმოვანფუძიან სახელებთან გვაქვს -
დ დართული ფორმები: რად ქენი იქა?

მიცემითი ბრუნვის ნიშანი:

ყველა შესაძლო შემთხვევაში იკარგება: ჩემ~~თ~~ კაც~~თ~~ ხენჩრე-
ვი ქვიან; მოდით, თქვენ პურ~~თ~~ მიგართვამთ: ათათურქ~~თ~~ იმითვის
აღაგი მუ ცემიან; ჩად~~თ~~ (resp.: ჩაის) გასვამთ.

საერთოდ, -ს იკარგება სიტყვის ბოლოკიდურა პოზიციაში და ეს თანაბრად ეხება როგორც მიცემითი ბრუნვის ნიშანს, ისე III სუბიექტური პირის ნიშანს: მეძრე ხახვ~~თ~~ (ხახვს) მო-
ხრაკავ, წყალ~~თ~~ (წყალს) დაასხამ, ოთხ საათ~~თ~~ (საათს) ადუღებ;
ყურბან ბაირამ ჭედელა~~თ~~ დაკლენ, ზროჯა~~თ~~ დაკლენ, ცხვარ~~თ~~
დაკლენ, მოზვერ~~თ~~, კამეჩ~~თ~~ დაკლენ; ყველაფერ~~თ~~ არ ჭამ~~თ~~ (ყვე-
ლაფერს არ ჭამს); დღესასწული ქნე~~თ~~ (resp.: ქნეს).

იკარგება ნათესაობითი ბრუნვის -ის ფორმანტის თანხმოვ-
ნითი -ს ნაწილიც: ორ დღე უკან (რესპ.: ორი დღის წინ).

მოქმედებითი ბრუნვის -ით ფორმანტს ენაცვლება ამავე
ბრუნვის -იდან თანდებული: მე ლაპარაკიდან (რესპ.: ლაპარა-
კით) არ მევიღაღვი.

პირველი პირის ნაცვალსახელი ხშირად წინადადების ბო-
ლოშია მოქცეული: აველი იქა მეც; ბორჩხას ჩამოდით, იქა ვარ
მე; გამო ერთი, გვეიარო მე; იქ მიველ მე. გზა ფინთი იყო,
შეგვემინა ჩვენ; ოთხი დანი, ერთი ძმანი ვართ ჩვენ.

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელის ერთის მნიშვნელო-
ბით ეთნიკური ქართველები იყენებენ და-ს, რომელიც, ჩვეუ-
ლებრივ, წინადადების ბოლოში დგას: ევიდე, პური ევილო და
(resp.: ავიდე ერთი, პური ავილო).

არცთუ იშვიათია ნარ-თანიანი მრავლობითის ფორმების
გამოყენება; როცა ნარ-თანიან მრავლობითში მდგარ სახელს
რიცხვითი სახელით გამოხატული მსაზღვრელი ახლავს, ის

საზღვრულთან რიცხვში შეთანხმებულია და -ნ ფორმანტითაა წარმოდგენილი: ოთხი დანი...

რიცხვში შეთანხმების თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ განუსაზღვრელი რაოდენობის აღმნიშვნელი რიცხვითი სახელებით გამოხატული მსაზღვრელები საზღვრულს მრავლობით რიცხვში ეთანხმება: ბევრი **რაცხეფი** გამევიარე, **ბევრი სიმწარეები**.

შეთანხმებული მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთობის თვალსაზრისით იმდენად ჭრელი სურათია, რომ რაიმე კანონზომიერებაზე საუბარი პირობითია: **ჩემი ნათქვამ** არ მეიწონებს; **ზოგჯერ** საზღვრული ამოვარდნილია: ეს **ჩემი მოწონებული** იმა არ უნდა.

შეთანხმებული მსაზღვრელ-საზღვრულის შერწყმის შედეგად ახალ კომპოზიტებია მიღებული: **ყოველღლი** (resp.: ყოველღღე) საქონელ ვაძუებდით.

მართული მსაზღვრელ-საზღვრულის შერწყმის შედეგადაც მიიღება ახალი კომპოზიტები: **ნაძვიკევი** (resp.: ნაძვის კევი)ენ წინ კბილებზე დევეკვრი; საპონ **დათვიქონით** (resp.: დათვის ქონი) აკეთებდენ.

იცის ზმნასთან შეწყობილი III პირის ეს ნაცვალსახელი მრავლობით რიცხვში მოთხრობითი ბრუნვის ფორმანტითაა წარმოდგენილი: **ამათმა** ძალიან ბევრი იციან.

ჭრელი ვითარება გვაქვს ზმნაში მასთან შეწყობილ სახელთა რიცხვის გამოხატვის თვალსაზრისით:

1. გარდაუვალ ერთპირიან ზმნას მხოლოდობით რიცხვში წარმოდგენილი სახელი (სუბიექტი) მხოლოდობით რიცხვში ითანხმებს: ძველი იყო სახლი, სამსართულიანი; ჩემი ანაჲ ამ გალიფას ბაბას და იყო; აიშე ეზგიზე სამი თვით დიდი არი.

2. გარდაუვალ ერთპირიან ზმნას მხოლოდობით რიცხვში მდგარი სახელი (სუბიექტი) მრავლობით რიცხვში ითანხმებს: ჩემ **კაც ხენწრეფი ქვიან**; ჩემი კაცი (resp.: კაცის) ნენედ ემე რუსიადან **მოსული არიან**.

3. გარდაუვალ ერთპირიან ზმნას მრავლობით რიცხვში მდგარი სახელი (სუბიექტი) მრავლობით რიცხვში ითანხმებს: ბორჩხას ჩუენტანაც მუ ქციეთ (resp.: შემოიარეთ); მერქეზში (resp.: ცენტრი, რაიონი) დგახართ თბილისში?

4. გარდაუვალ ერთპირიან ზმნაში კრებითი სახელით წარმოდგენილი სუბიექტი ზმნას მრავლობით რიცხვში შეი-

თანხმებს: **ხალხი დაიმალოდენ;** სოფლებში **ხალხი დაცოტავდ-
ნენ;** **კრეფენ და ხალხი ყიდიან კაკალ.**

5. გარდაუვალი ერთპირიანი ზმნა, თუ მასთან შეწყობილი სუბიექტი წარმოდგენილია განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელით **ზოგი**, წარმოდგენილია მრავლობითი რიცხვის ფორმით: დედები აღარ დარჩნენ, **ზოგი მოკვდენ.**

6. გარდაუვალ ერთპირიან ზმნაში განუსაზღვრელობითი ყველა ნაცვალსახელით წარმოდგენილი სუბიექტი ზმნას მრავლობით რიცხვში ითანხმებს: მაშინ ყველა (რესპ.: ყველა) **სახლში იყვნენ.**

7. თუ გარდაუვალ ერთპირიან ზმნასთან შეწყობილ სუბიექტს მსაზღვრელად ახლავს რაოდენობითი რიცხვითი სახელი, ზმნა წარმოდგენილია მრავლობითი რიცხვის ფორმით: ბევრი, ბევრი, **ოცდაათი კვამლი რჩებიან;** **ორი ძმა ყოფილან.**

8. გარდაუვალი ორპირიანი ზმნა (ინვერსიული), თუ მასთან შეწყობილია განუსაზღვრელობითი **ზოგი** ნაცვალსახელით გამოხატული სუბიექტი და მხოლოდობით რიცხვში მდგარი ობიექტი, გვხვდება მრავლობითი რიცხვის ფორმით: **ზოგ სახლი აქვან** აქა, 5-6 წელში მოდიან...

9. გარდაუვალი ორპირიანი ზმნა (ინვერსიული), თუ მასთან შეწყობილია მხოლოდობით რიცხვში მდგარი სუბიექტი და მრავლობით რიცხვში წარმოდგენილი ობიექტი, გვხვდება მრავლობითი რიცხვის ფორმით: მე ქართულები (resp.: ქართველები) **მიყვარან.**

10. გარდაუვალი ორპირიან ზმნაში (ინვერსიული), თუ მასთან შეწყობილია მესამე პირის მრავლობით რიცხვში მდგარი სუბიექტი და მხოლოდობით რიცხვში მდგარი ობიექტი, მესამე სუბიექტური პირისა და რიცხვის ნიშნად **-თ** ფორმანტის ნაცვლად გვაქვს **-ან** ფორმანტი: ჩვენი გურჯიჯა **მოწონან;** **ამათ ექნებიან** სიმინდი; ჩემ დედებ **ქონებიან.**

11. გარდაუვალი ორპირიანი ზმნა, თუ მასთან შეწყობილია მხოლოდობით რიცხვში მდგარი სუბიექტი და მხოლოდობითი რიცხვის ფორმით წარმოდგენილი ერთზე მეტი ობიექტი, დასტურდება მხოლოდობითი რიცხვის ფორმით: იქ **დედამთილი, მამამთილი მყავს**, იმას უკან წავაღ.

12. გარდამავალი ორპირიანი ზმნა, თუ მასთან შეწყობილია მესამე პირის მრავლობით რიცხვში მდგარი სუბიექტი და მხოლოდობით რიცხვში მდგარი ობიექტი, მესამე სუბიექტური პირისა და რიცხვის ნიშნად III სერიაში (ინვერსიულ ფორმებ-

ში) -თ ფორმანტის ნაცვლად გვაქვს -ან: ძმები გაყრილან, ძველი სახლი დ **უნგრევიან;**

13. გარდამავალი ორპირიანი ზმნა, თუ მასთან შეწყობილია მესამე პირის მრავლობით რიცხვში მდგარი სუბიექტი და ასევე მრავლობით რიცხვში მდგარი ობიექტი, დასტურდება მრავლობითი რიცხვის -ან ფორმანტიანი ფორმით: **მათ ჩვენს ქართველები დ უკანჯლაგან, მ უკლაგან.**

14. სამპირიან გარდამავალ ზმნაში წარმოდგენილია ირიბი ობიექტის მრავლობითობა: ათათურქ იმითეინ (resp.: იმათთვის) ალაგი შუ ცემიან; მოდით, თქვენ პურ მოგართვამთ, ჩად გასვამთ.

მწკრივთა ფორმებიდან იშვიათი ხმარებისაა კავშირებითებისა და II თურმეობითის ფორმები. III კავშირებითის მწკრივის ფორმები სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებშიც დალოცვის ფორმულებსა და სადღეგრძელოებში გამოიყენება.

რაც შეეხება თემის ნიშნებს, თემის ნიშნის დართვის ტენდენციას იჩენს როგორც ერთთემიანი, ისე ფუძედრეკადი ზმნები:

1) ჩვენ ვერ **უწერავთ**, წყენულობს; **წერვა** არ იციან; მე **დევიწირავ;** რაზე **წერავხარ?** დმერთი თელი ერთია, თელი **ჯერობენ** (resp.: ყველას სჯერა//სწამს); აღარ ეცხელება, **ღაგრილავს;**

2) არ მიყვარს, **მწყენულობს** (resp.: მწყენს).

-ავ თემის ნიშანი -ევ სუფიქსით იცვლება: მაშინ რაცხას უკრევედენ, ახლაც იმას უკრევეენ.

-ავ თემის ნიშანს -ამ თემის ნიშანი ენაცვლება: თოვლი რომ მაახლოვდება, ჩევიცმამ.

-ავ თემის ნიშანი იკარგება: ტყეს **მოგაფდით** (resp.: გაგაფავადით).

-ამ თემის ნიშანი -ემ სუფიქსადაა სახეცვლილი: ურტყემდენ.

-ემ თემის ნიშანი საერთოდ იკარგება: სასმელად მეიტანეს, თორემ წყალი ვინ

მოტყცოდა (resp.: მოგვცემდა).

მეორე სერიის მწკრივებში გვაქვს -ევ სუფიქსიანი წარმოება: რად **წიღევით** (resp.: წაიღეთ) აკვანები? ბისიკლეტი (**resp.: ველოსიპედი**) **აუღევი** (resp.: ავუღე).

„ევი“- სუფიქსი დადასტურებულია ქართლურში, კახურში, მესხურ-ჯავახურში, მთარაჭულში, აჭარულსა და ზემოიმიე-

რულში (Mapp, 1910:64; იმნაიშვილი, 1988:213; ძიძიგური, 1970:142); ძოწენიძე, 1973:106; ბერიძე, 1988:121; ხუბუა, 1932:18). ამ სუფიქსის წარმოშობის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს. ერთი შეხედულებით, „ევ“ აღრისტის არქაული სუფიქსია, ხოლო „ე“ მისგან მომდინარე (როგავა, 1945:648-652), „ი“ კი ანალოგიითაა გაჩენილი (ჩიქობავა, 1936:137), მეორე მოსაზრებით, „ევ“ მიღებულია „დავწევი, გავეყვი, დავდევი“... და მათი მსგავსი ზმნების ანალოგიით (თოფურია, 1925:143).

ბრძანებითის ფორმა თემისნიშნია: გაგდევ! ნუ სწერავ! (resp.: მიატოვე, ნუ წერ!).

საინტერესოა -ამ თემის ნიშნის ნაწილობრივი მოკვეცის შედეგად მიღებული ფორმა, რომელსაც აწმყოს ხოლმეობითის ფუნქცია აქვს: იქავრი წყალი ვერ მისმის (resp.: მისვამს), გერმელი არ არი.

გაგება ზმნის პირიან ფორმებში როგორც ფორმის თავში, ისე ფორმის ბოლოს თავს იჩენს -ნ სუფიქსი: ამან არ იცის გურჯიჯა, ისე გნებულობს; იმათი ლაპარაკი (ბორჩხელებისა) ვერ გეშიგნია, მაჭახღურისა (მაჭახლელებისა) გეიგნება.

მათ მეტყველებაზე დაკვირვებისა და ჩაწერილი მასალის ანალიზისას ცხადია, რომ ჭრელი ვითარება გვაქვს, მაგრამ საჭიროდ მივიჩნით ყველა არსებული ფორმის დაფიქსირება. როცა ეთნიკური ენა მხოლოდ საოჯახო და ეთნიკური ჯგუფის წევრთა შორის ურთიერთობისთვის გამოიყენება და არ იზღუდება ნორმითა და სტანდარტიზაციის პროცესებით, ფორმაწარმოების შესაძლებლობები უსაზღვროა.

ეთნიკურ ქართველთა მეტყველებაში ფართოდ გავრცელებულია შედგენილ-შემასმენლიანი ფორმები, რაც თავიდანვე, ბუნებრივია, არ იყო დამახასიათებელი მათი მეტყველებისთვის: ქალამანი მეც ჩასმული მაქვს (resp.: ჩამიცვამს).

ყურადღებას იპყრობს მათ მეტყველებაში დადასტურებულ ვნებითი გვარის ფორმები. გურჯები ქართულში გავრცელებულ დონიანი ვნებითის ფორმებს ინიანი ვნებითის ფორმით ცვლიან: წყალი არ მეიდულება (resp.: ადუღდება).

ინიანი ვნებითის ფორმებს კი საშუალ-მოქმედებითი გვარის ფორმებს უნაცვლებენ: ტყვილობ (resp.: იტყუები).

იმერტყულში „ინიანი“ და „ენიანი“ ვნებითის მრავლობითი რიცხვის ფორმები მეორე სერიის მწკრივებში „ენ“ /ნ/ სუფიქ-

სითაა ნაწარმოები. ეს წესი ძველ ქართულშიც მოქმედებდა და ამჟამადაც დაცულია მესხურ-ჯავახურსა და აღმოსავლურ კილოებში (მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, 1956:95; იმნაიშვილი, 1974:212; ბერიძე, 1988:122; იმნაიშვილი, 1982:239), გვხვდება ზემოაჭარულშიც (ნიჟარაძე, 1961:90).

ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი სუფიქსიანი ვნებითის -ნ/ენ მაწარმოებელი უნდა ჩანდეს ეთნიკურ ქართველთა მეტყველებაში, რის შედეგადაც ზმნის ფორმაში ვნებითის ორმაგი წარმოება გვაქვს როგორც პრეფიქსული, ისე სუფიქსური: არ მეილაღენით? გევიკრიფენით, აქა ურობაში საქმე არ იყო.

გვაქვს ვნებითის ორმაგი სუფიქსური - დონიანი და -ნ/ენიანი - წარმოება: შიგან დაჯოცდენ ფუტკარი (resp.: შიგნით ფუტკარი დაიხოცა).

ვნებითი გვარისათვის დამახასიათებელი -ებ თემის ნიშანი ხშირად იკარგება: ბაღვი გეყოლვის (resp.: გეყოლება), ყურ გიგდებ.

საშუალ-ვნებითი გვარის ზმნა ცხელა ნაკლული მწკრივებს მოსალოდნელი უნიშნო ვნებითის ნაცვლად ენიანი ვნებითის ფორმებით ივსებს: აღარ ეცხელება, დაგრილავს.

ქართულ ენაში მწკრივნაკლად ცნობილი ზმნები და აგრეთვე მათ მეტყველებაში სახელისაგან ნაწარმოები ზმნები (რომლებიც სალიტერატურო ქართულში არ გვაქვს) დონიანი ვნებითი გვარის ყალიბის წარმოებას გვიჩვენებენ: სახლი გესურდება, კარ-მიდამო; თოვლდება; ზამთარში დავცოტავდით, ვეღარ გვიქნია, დავბერდით.

საინტერესოა უშუალო კონტაქტის ფორმების წარმოება. უშუალო კონტაქტის -ევ მაწარმოებელს -ამ სუფიქსი ენაცვლება, რომლის გამოყენების არეალი თემის ნიშნად დღეს სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში მხოლოდ თხუთმეტოდე ზმნით შემოიფარგლება: მოდით, თქვენ პურ მოგართვამთ (პურს მოგართმევთ); ჩად გასვამთ (ჩაის გასმევთ).

საგანგებოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ლექსიკის დონეზე ცვლილების თვალსაზრისით ყველაზე ნაკლებად ზმნა იცვლება. ეთნიკურ ქართველთა მეტყველებაში შეიძლება ყველა სიტყვა, ლექსიკური ერთეული შეიცვალოს, მაგრამ ზმნა უიშვიათესად. ამიტომ ქართული ზმნის უძველესი ძირები მთელი სისრულითაა წარმოდგენილი გურჯების მეტყველებაში.

რაც შეეხება თანდებულებთან დაკავშირებულ ცვლილებებს:

1. -ში თანდებულებიან ფორმას ცვლის: 1. სახელის მიცემითი ბრუნვის ფორმა მიმართულების ან სადაობის აღსანიშნავად: ბათუმში გასვლა მიინდა, ვერ გავსუღვარ; ბორჩხას ჩამოდით, მე იქა ვარ; მე ბორჩხას ვარ; ეს იქა, გებზეს, ფაბრიკაში საქმობს; 2. ან სახელი წარმოდგენილია ფუძის სახით: დიობან (resp.: დიობანშია) არი გათხოვილი.

2. -თვის თანდებული იცვლება -თვის თანდებულთ: იმით-ვინ მუ წერია.

3. - გან თანდებულს ენაცვლება მოქმედებითი ბრუნვის - იდან თანდებული: ამპირა შენიდან (resp.: შენგან) მესმის.

საინტერესოა ზმნისწინთა გამოყენებისას მომხდარი ცვლილებები:

1. ა- ზმნისწინს მო- ზმნისწინი ცვლის: მოცივა, ავანთებ სობას.

2. გა- ზმნისწინს და- ზმნისწინი ცვლის, რასაც თითოობის ფუნქცია აქვს: რაცხეტი ჩნდება დასაკეთებელი (resp.: გასაკეთებელი).

3. მი- ზმნისწინს მიდის ზმნაში რეგულარულად ენაცვლება წა- ზმნისწინი: ზამთარში წადიან ისინი; ანაჲ შესახედი არია (resp.: მისახედი).

4. მო- ზმნისწინსაც და- ენაცვლება: დევიანხო დაქსოვილი.

5. შე- ზმნისწინს გა- და და- ზმნისწინები ენაცვლება: ბევრი ვილაპარაკე, გაგაწუხე; რაზე დაწუხედი? (resp.: რატომ შეწუხედი?)

არსებითი ცვლილებები არ გვაქვს ზმნიზედების გამოყენების მხრივ: ქვეშ, აქ, იქ/იქა, ორჯერ, ადრე, მაშინ, ძალიან, ისე...

წინათ ზმნიზედის მნიშვნელობით გვხვდება წინდაწინა: აქ მოხველი წინდაწინა?

ში- თანდებულიანი ფორმით გადმოცემული ზმნიზედა შემდეგი ფორმით გვხვდება მეტყველებაში: ზამთრი (resp.: ზამთარში) იზმითში წადი.

წინ ზმნიზედა წინაჲ ფორმით გვაქვს: მანქანების წინაჲ სახელი ჩემია.

წვდან ზმნიზედა წვდან ფორმად არის სახეცვლილი: წვდან კსვი.

ზემოთ ზმნიზედა ზედად ფორმით გვხვდება: ახლა იქ არი, ზედად (resp.: ზემოთ).

ძალიან ზმნიზედის პარალელურად სულ უფრო და უფრო მეტი სიხშირით გვხვდება მათ მეტყველებაში შეჭრილი ფენა: ბათუმი ღამეში ფენა ღამაზია? მეც ფენა კარგი ვარ; ფენა ბევრია, იმათი ღაპარაკი ვერ გემიგნია.

დროის აღმნიშვნელ ზმნიზედას ღამით ენაცვლება -ში თანდებულისანი ფორმა: ბათუმი ღამეში ფენა ღამაზია?

საერთოდ ზმნიზედას ენაცვლება ამავე მნიშვნელობის თურქული ჰიჩ: ზეჩიეს ჰიჩ პურ არ უჭამია, პურ ჭამ ახლა? ამან არ იცის ჰიჩ გურჯიჯა.

ვითარების ზმნიზედის მაწარმოებელ სუფიქსს -ნაირად ენაცვლება -დენ სუფიქსი: ჩვენდენ (resp.: ჩვენნაირად) ღაპარაკობენ.

როგორც ცნობილია, ზომა-ოდენობის ზმნიზედათა ერთი ნაწილი სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმისგან არის მიღებული: იმდენად, ამდენად... მოცემულ რეგიონში მოცემული ზმნიზედები წარმოდგენილია სახელობითი ბრუნვის ფორმით: იმდენი ღამაზი გახდა იმ წელიწად, ვერ იცნეს ხალხმა, ღმერთმა უნა წეიყვანოსო.

საინტერესოა ადგილის სად ზმნიზედისა და უნდა ნაწილაკის შერწყმით მიღებული ფორმა სანა (სად უნდა): ხვალ სანა იარო?

ყურადღება მიიქცია დროისა თუ ჯერობის აღსანიშნავად გამოყენებულმა ზმნიზედამ - ამპირა: ამპირა (resp.: ახლა, ამჯერად) შენიდან მესმის.

დროის აღმნიშვნელი ზმნიზედის შემდეგ-ის მნიშვნელობით მხოლოდ უკან ზმნიზედას იყენებენ: იქ ბახალა მყავს, იმას უკან წავალ.

მშვიდად ზმნიზედის ნაცვლად იყენებენ გულდებრი: გულდებრი (resp.: მშვიდად) იყავი.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს კავშირის გამოყენება ეთნიკურ ქართველთა მეტყველებაში. ეს ის ნაწილია მათი მეტყველების, რომელიც ყველაზე მეტად სხვაობს ჩვენი მეტყველებისგან. აგებულების მიხედვით განსხვავებულ არც შერწყმულ, არც რთულ თანწყობილსა და რთულ ქვეწყობილ წინადადებაებში კავშირები არ გვხვდება:

1. სრულიად უკავშირობა: ბათუმში გასვლა მინდა, ვერ გავსულვარ; მზე გამუა, ძალიან ცხელა, მზე წავა, ძალიან ცივა; ყველაფერ არ ჭამ: კარტოფილ დაბრაწებული, ძველი ლობიო.

2. მაგრამ კავშირს ცვლის თურქული ამა (ama - მაგრამ): ჩვენ მანქანით ავედით, ამა არ შეგვიშვეს; თელი გურჯია, ამა წერვა-მერვა არ იციან.

3. რომ კავშირს ცვლის ამავე მნიშვნელობის თურქული კავშირი ქი (ki - რომ), რომელიც, ჩვეულებრივ, ზმნას ახლავს და წინადადების ბოლოშია მოქცეული: აქ ქილისე არ არი ქი (resp.: აქ რომ ეკლესია არ არის); ჩვენ არ ვიცოდით ქი (resp.: ჩვენ რომ არ ვიცოდით).

4. რომ კავშირის ფუნქციას მეტყველებაში ასრულებს პაუზა, ინტონაცია, ხოლო წერისას სასვენი ნიშანი - მძიმე: შენ გამოსვალ, დიგინახავ (resp.: შენ რომ მოხვალ, გნახავ); მე ჩამევიარე, წამეველ, აღარ დავმჯდარვარ; ჩემთან ამოსულიყავ, ამდენ გასწავლიდი (resp.: ჩემთან რომ ამოსულიყავი, რამდენს დაგასწავლიდი).

5. რომ კავშირის ფუნქცია მათ მეტყველებაში შეთავსებულნი აქვს სხვათა სიტყვის ნაწილაკებს: ეზგი შენ უთხარი, მარტო დავწუხთები-თქო; მითხრა გალიბამა, იქ არიანო; ქალები ყვიროდენ, დაგვიანდაო, ესენი აქ დგანან.

კავშირები, რომლებიც მათ მეტყველებაში დაგადასტურეთ, და და თუ კავშირებია, და უფრო ხშირად, თუ კი ძალზე იშვიათად: ჩაი გააკეთოთ და ვლიოთ-მეთქი და არა ქნეს; ჩავაყრი, თუ გცივა.

საუბრისას ხშირად იყენებენ სხვათა სიტყვის ნაწილაკებს: ჩეიაროს-მეთქი, არ ჩავარდეს კიბეზე; ანაჯან დაბრუნდიო, არ დაბრუნდები-მეთქი.

ასევე ზმნას ხშირად მოსდევს თურქული -ია ნაწილაკი - ხომ ნაწილაკის მნიშვნელობით: მე ვსაქმობ-ია (resp.: მე ხომ ვსაქმობ).

თურქული -ია ნაწილაკი მეტყველებაში მოდალურ უნდა ნაწილაკთანაა შერწყმული: ოსმანმა წავასხა უნაია (resp.: ოსმანმა უნდა წავიყვანოთ?).

აი და მაინც შორისდებულთა ნაცვლად რეგულარულად იყენებენ თურქულ იშტე-ს: ბაირამი გათავდა და იშტე სახლში არ იღვევა საქმე.

სიტყვაწარმოების თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს უქონლობა-უყოლობის სახელთა წარმოება. უქონლობა-უყოლობის სახელებს თურქეთის ეთნიკური ქართველები უპრეფიქსით აწარმოებენ: უდუქორწიალებელი (resp.: დაუქორწინებელი), უდუუკვლელებსა მისცემენ; უგუუტკვაი (resp.: გაუტკვაი), უჩუმაღა (resp.: ჩუმაღ), უდუჭრელი (resp.: დაუჭრელი), უჯერტლო (resp.: ხერტლის გარეშე).

სტატიას შ. ფუტკარადის სიტყვებით დავამთავრებთ: „ჩვენ მიერ მოპოვებული მასალა „ზღვაში წვეთის“ ტოლია. ისტორიულ ტაო-კლარჯეთში ჯერ კიდევ ბევრგანაა დარჩენილი ისეთი ხეობა და თემი, სადაც ქართველ მეცნიერს დღემდე ფეხი არ დაუდგამს. ვინ იცის, რამდენი საინტერესო ენობრივი ფორმა ელოდება მკვლევარს მთების კალთებზე არწივის ბუდე-სავით გაშენებულ სოფლებში. საგულისხმოა ისიც, რომ ყოველწლიურად ამ ქვეყნიდან მიდიან აქაურ მკვიდრთა უხუცესი წარმომადგენლები და თან მიაქვთ არა მარტო წინაპართა ხელიდან ხელში ნაგოგმანები ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, არამედ ამ ხალხის ისტორიის ქარცეცხლში მახვილივით აღესილი ქართული სიტყვებიც. ამიტომ მეტად საშური, გადაუდებელი საქმეა ტაო-კლარჯული ცოცხალი ქართული მეტყველების ნიმუშების დროულად შეგროვება, მისი მეცნიერული შესწავლა“ (ფუტკარადე, 1993:12).

დამოწმებული ლიტერატურა:

ბერიძე, 1988 - ბერიძე გრ. ქართული ენის ჯავახური კილო, თბ., 1988.

გიგინეიშვილი, 1961 - გიგინეიშვილი ი., თოფურია ვ., ქავთარაძე ი., ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961.

თოფურია, 1925 - თოფურია ვ. ქართლური, არილი, ტფ., 1925.

იმნაიშვილი, 1974 - იმნაიშვილი გრ. ქართლური დიალექტი, I, თბ., 1974.

იმნაიშვილი, 1988 - იმნაიშვილი გრ. ძველი ქართული ენის საყრდენი დიალექტის ზოლური სხვაობების ისტორიისათვის, იკე, ტ. 27, თბ., 1988.

იმნაიშვილი, 1982 - იმნაიშვილი ი. ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბ., 1982.

Март, 1910 – Март Н. Дневник поездки в Шавшетию и Кладжетию, см. Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии. Кн. 7. С.-Петербург. 1910.

მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, 1956 - მარტიროსოვი ა. იმნაიშვილი გრ. ქართული ენის კახური დიალექტი. თბ., 1956.

მარტიროსოვი, 1972 - მარტიროსოვი ა. ქართული დიალექტოლოგიის ისტორიისათვის. თბ., 1972.

ნიჟარაძე, 1961 - ნიჟარაძე შ. ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი, ბათ., 1961.

როგავა, 1945 - როგავა გ. აორისტისა და კავშირებით მეორის ზოგ აფიქსთა გენეზისისათვის „ეგ“ სუფიქსთან დაკავშირებით ქართულსა და მეგრულში, სმამ, 6, № 8, თბ., 1945.

ფუტკარაძე, 1993 - ფუტკარაძე შ. ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაოკლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით. სადისერტაციო ნაშრომი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოს არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, ქართველურ ენათა განყოფილება; შოთა რუსთაველის სახელობის ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბ., 1993.

შანიძე, 1957 – Шанидзе А. Принципы классификации грузинских диалектов. Труды объединенной научной сессии Академии Наук Закавказских республик по общественным наукам. Баку. 1957, стр. 828-832.

ჩიქობავა, 1936 - ჩიქობავა არნ. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფ., 1936.

ძიძიგური, 1970 - ძიძიგური შ. ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი. თბ., 1970.

ძოწენიძე, 1973 - ძოწენიძე ქ. ზემოიმერული კილო-კავი., თბ., 1973.

ხუბუა, 1932 - ხუბუა მ. ზემოაჭარულის ენობრივი მიმოხილვა, ბათ., 1932.

ჯორბენაძე, 1989 - ჯორბენაძე ბ. ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989.

GRAMMATICAL EVENTS IN IMERKHEULI

Summary

Studying dialectical speech was always very important to show the complete corpus of a language. But the process of studying slowed down a little after giving priorities to other directions during the last two decades.

Our aim is to study the language situation of Georgians living in Turkey in this case in Imerkhevi during the field expedition. We have recorded the changes in their speech that were namely in grammar. Such as: case endings, pronouns, agreement between determinant and determiner, expressing the number in different ways, **ev** suffix forming, using forms of compound predicate spread in the speech of ethnic Georgians, characteristics of forming passive voice, some adverbs, conjunctions, and particles.

The ethnical language which is used only by family members and ethnic groups shows the vast possibility of form building.